

PARADOKS EKONOMİ, SOSYOLOJİ VE POLİTİKA DERGİSİ

PARADOKS ECONOMICS, SOCIOLOGY AND POLICY JOURNAL

ISSN: 1305-7979

2019, Cilt/Vol: 15, Sayı/Issue: 2, Page: 153-174

Editörler / Editors in Chief

Doç. Dr. Elif KARAKURT TOSUN
Doç. Dr. Sema AY
Dr. Hilal YILDIRIR KESER

TARANDIĞIMIZ INDEXLER

Dergide yayınlanan yazılardaki görüşler ve bu konudaki sorumluluk yazarlarına aittir. Yayınlanan eserlerde yer alan tüm içerik kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

All the opinions written in articles are under responsibilities of the authors. None of the contents published cannot be used without being cited.

Yayın ve Danışma Kurulu / Publishing and Advisory Committee

Prof. Dr. Veysel BOZKURT (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Marijan CINGULA (University of Zagreb)
Prof. Dr. Recai ÇINAR (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Aşkın KESER (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Emine KOBAN (Gaziantep Üniversitesi)
Prof. Dr. Senay YÜRÜR (Yalova Üniversitesi)
Doç. Dr. Sema AY (Uludağ Üniversitesi)
Assoc. Prof. Dr. Mariah EHMKE (University of Wyoming)
Doç. Dr. Zerrin FIRAT (Uludağ Üniversitesi)
Assoc. Prof. Dr. Ausra REPECKIENE (Kaunas University)
Assoc. Prof. Dr. Cecilia RABONTU (University "Constantin Brancusi" of TgJiu)
Doç. Dr. Elif KARAKURT TOSUN (Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Ferhat ÖZBEK (Gümüşhane Üniversitesi)
Dr. Murat GENÇ (Otago University)
Dr. Hilal YILDIRIR KESER (Bursa Teknik Üniversitesi)

Hakem Kurulu / Referee Committee

Prof. Dr. Hamza ATEŞ (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Veysel BOZKURT (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Marijan CINGULA (University of Zagreb)
Prof. Dr. Recai ÇINAR (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Kemal DEĞER (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Sami DENKER (Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Kadir Yasin ERYİĞİT (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Bülent GÜNŞOY (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer İŞCAN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Vedat KAYA (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Sait KAYGUSUZ (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Aşkın KESER (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Emine KOBAN (Gaziantep Üniversitesi)
Prof. Dr. Serap PALAZ (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Yaşar SARIBAY (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdülkadir ŞENKAL (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Veli URHAN (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Sevtap ÜNAL (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Sevda YAPRAKLI (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Uğur YOZGAT (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Senay YÜRÜR (Yalova Üniversitesi)
Doç. Dr. Gül ATANUR (Bursa Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Tülin ASLAN (Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Sema AY (Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Arzu ÇAHANTİMUR (Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Ceyda ÖZSOY (Anadolu Üniversitesi)
Doç. Dr. Elif KARAKURT TOSUN (Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Doğan BIÇKI (Muğla Üniversitesi)
Doç. Dr. Elif ÇOLAKOĞLU (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Mithat Arman KARASU (Harran Üniversitesi)
Doç. Dr. Burcu KÜMBÜL GÜLER (Kocaeli Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet MUTLU (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Doç. Dr. Nilüfer NEGİZ (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Doç. Dr. Veli Özer ÖZBEK (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. Ferhat ÖZBEK (Gümüşhane Üniversitesi)
Assoc. Prof. Dr. Cecilia RABONTU (University "Constantin Brancusi" of TgJiu)
Assoc. Prof. Dr. Ausra REPECKIENE (Kaunas University)
Doç. Dr. Gözde YILMAZ (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Aybeniz AKDENİZ AR (Balıkesir Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Cantürk CANER (Dumlupınar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ersoy SOYDAN (Kastamonu Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan ÖZALTIN (Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi)
Dr. Murat GENÇ (Otago University)
Dr. Enes Battal KESKİN (Uludağ Üniversitesi)

TÜRK ULUS DEVLETİNİN KURULUŞ SÜRECİNİN DEMOKRATİK TEMELLERİ: 30 EKİM 1922 TBMM GÖRÜŞMELERİ

THE DEMOCRATIC FOUNDATIONS OF THE FORMATION PROCESS OF THE TURKISH NATION STATE: 30 OCTOBER 1922 GNA NEGOTIATIONS

Dr. Öğr. Üyesi Ekin Erdem

*İzmir Demokrasi Üniversitesi, İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
e-mail: ekin.erdem@idu.edu.tr*

ÖZET

Milli Mücadele'nin askeri aşamasını zaferle sonuçlandıran Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasından yaklaşık iki hafta sonra, 27 Ekim 1922 tarihinde, Müttefik Devletler Lozan'da toplanması kararlaştırılan barış konferansına Ankara Hükümeti'nin yanı sıra Babıâli Hükümeti'ni de davet ettiler. TBMM, Ocak 1921'de hazırladığı anayasayla egemenliğin kayıtsız şartsız ulusa ait olduğunu ilân etmiş olduğu hâlde, savaşın sonuna kadar Osmanlı Sultanlığı'nın yerini alacak bir yeni devlet kurmakta olduğunu açıklamamıştı. Ancak Sadrazam Tevfik Paşa'nın Ankara'ya çektiği bir telgrafla Lozan'a iki hükümetin bir arada katılmasını teklif etmesi, mecliste biriken devrimci potansiyeli açığa çıkardı. 30 Ekim 1922 tarihli müzakerelerde, yalnızca ileride Cumhuriyet Halk Fırkası'nın çekirdek kadrosunu oluşturacak olan milletvekilleri değil, Mustafa Kemal Paşa'ya muhalefet eden ya da yakında muhalefete geçecek olan birçok vekil de Osmanlı İmparatorluğu'nun yerini halk esasına dayanan Türkiye Devleti'nin aldığını dile getirdiler. Yapılan konuşmalarda cumhuriyetin ilânı, hatta halifeliğin kaldırılması gerekliliği dile getirildi. Bu gidişata engel olmak isteyen küçük bir muhalefet grubu, 1 Kasım 1922 günü mecliste çoğunluğun desteğini alan bir tasarımı, içinde Şeriye Encümeni temsilcilerinin de bulunduğu bir üst komisyona havale etmeyi başarabildi. Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Kasım 1922 günü yaptığı, egemenlik ve saltanatın müzakereyle değil zorla alındığına yönelik ünlü konuşma, meclise değil, bu komisyona yönelikti. Gerçekleşen devrimin arkasında katılımcı bir demokratik süreç bulunuyordu.

Anahtar Kelimeler: Saltanatın Kaldırılması, Ulusal Egemenlik, TBMM Tutanakları, Metin Çözümlemesi

ABSTRACT

Almost two weeks after the signing of the Mudanya Armistice, which accomplished the military front of the National Struggle, in 27 October 1922, the Allies invited the Sublime Porte to the upcoming peace conference in Lausanne, along with the Ankara Government. Although the Great National Assembly had declared that the sovereignty unconditionally belonged to the nation, by the Constitution of 1921, it yet had not announced the founding of a new state to replace the Ottoman Sultanate. However the telegram of Grand Vizier Tevfik Pasha, which was offering GNA to join the conference together, has revealed the revolutionary potential of the parliament. In the negotiations on 30 October 1922, not only the deputies that would form the skeleton crew of the Republican People's Party, but also the current and the future opponents of Mustafa Kemal Pasha, all together asserted that the new state of Turkey, that is based upon the will of people, has replaced the Ottoman Empire. In the addresses, the declaration of the Republic, and even the abolishment of the caliphate was mentioned. On November 1, 1922, a small opposition group that wanted to prevent this event, was able to transfer the bill to a higher commission, that included the representatives of the Sharia council. The noted speech of Mustafa Kemal, in which he asserted that the sovereignty and dominance is acquired not by the negotiations but force, was held against that commission, but not the parliament. Indeed there existed a participatory democratic process behind the occurring revolution.

Keywords: *Abolition of the Sultanate, National Sovereignty, GNA Records, Textual Analysis*

GİRİŞ

1 Kasım 1922 Devrimi, Türk tarih yazımında yaygın olarak iki boyutuyla yer almaktadır. Bunlardan ilki, Mustafa Kemal Paşa'nın bu devrim sırasında saltanat ve hilâfetin birbirinden ayrılmasını görüşen Karma Komisyon'a hitaben, egemenlik ve saltanatın kimse tarafından kimseye tartışma ve müzakereyle verilmeyeceğini, ancak kuvvet, kudret ve zorla alınacağını, saltanatın kaldırılmasının reddedilmemesi durumunda ise bazı kafaların kesilebileceğini söylemiş olmasıdır (Atatürk, 1970: II, 690-691). Bu ifadeler bağlamında 1 Kasım Devrimi, çoğu kez Türk modernleşmesinin otoriter ya da tepeden inme karakterinin tipik örneği olarak yorumlanmaktadır.

Cumhuriyet'in bir yıl öncesinde gerçekleşen bu devrimin değerlendirilmesindeki ikinci boyut ise saltanatın kaldırılmasına karşılık halifeliğin Osmanlı Hanedanı'nda bırakılmış olması nedeniyle, 23 Nisan 1920 – 1 Nisan 1923 tarihleri arasında faaliyet gösteren ilk TBMM'nin, siyasal alanda Osmanlı geleneginden ayrı yeni bir devlet kurma fikrine mesafeli olduğunun vurgulanmasıdır.

Buna karşılık bu çalışmada, son Osmanlı Sadrazamı Tevfik Paşa'nın Lozan Konferansı'na İstanbul ve Ankara Hükümetleri'nin bir arada katılmalarını teklif eden mektubunun 30 Ekim 1922 tarihli meclis oturumunda yarattığı akisler üzerinden, iki gün sonra gerçekleşecek devrimde TBMM'nin oynadığı demokratik ve katılımcı role dikkat çekilmektedir.

Bu müzakerelerde, aralarında gerek bu ilk mecliste, gerekse izleyen dönemlerde Mustafa Kemal Paşa'ya muhalefet eden en tanınmış vekiller de bulunmak üzere farklı siyasal ve toplumsal tabanlardan gelen geniş bir grubun, yalnızca saltanatın son bulmasına değil, aynı zamanda cumhuriyet rejimine, hatta –açık ya da kapalı imalarla- halifeliğin kaldırılmasına giden yolu hazırladıkları görülmektedir.

Çalışmanın ikinci amacı ise 30 Ekim – 1 Kasım 1922 tarihleri arasında yalnızca saltanat makamı kaldırılmış olmayıp, bu tarihe kadar Ankara Hükümeti tarafından da zaman zaman kullanılmakta olan “Osmanlı” unvanının da kesin biçimde “Türkiye” biçiminde değiştirildiği olgusuna dikkat çekmektir. Böylece 20 Kasım 1922'de açılacak olan Lozan Konferansı'nda Ankara temsilcileri, artık geçen iki yılda olduğu gibi “TBMM Hükümeti”nin değil, “Türkiye Devleti”nin temsilcileri sıfatıyla yer alacaklardır.

1. OSMANLI DEVLETİ'NDEN TÜRK ULUS DEVLETİ'NE GEÇİŞ TARİHİ ÜZERİNE GÖRÜŞLER

Türk tarih yazımında çoğu zaman cumhuriyet rejiminin ilânıyla Osmanlı İmparatorluğu'ndan yeni Türk devletine geçişin eş zamanlı olarak gerçekleştiği kabul edilir. Oysa Mustafa Kemal Paşa, Cumhuriyet'ten yaklaşık on ay önce, 1923'ün Ocak ayında İzmit'te yaptığı bir konuşmada, Osmanlı İmparatorluğu'nun hâlihazırda tarihe karışmış olduğunu ve yerine TBMM tarafından yönetilen yeni bir devletin kurulduğunu söylemektedir. Bu devlet henüz bir cumhuriyet değildir, ancak adı Türkiye Devleti olan bir ulus devlettir:

“Garp âlemi hâlâ bir hakikati görmek ve itiraf etmek istemiyor ki, o da eski Osmanlı devletinin mahv ve münkarih olduğu ve yeni Türkiye devletinin saha arayışına zuhur olduğudur. Türk milleti kendi ismine iza-fetle bir devlet vücade getirmiş, azim ve kudreti(ş)le yeniden meydana çıkmıştır.” (Atatürk, 2006: 256)

Osmanlı İmparatorluğu'nun yerini kesin olarak ne zamandan itibaren Türkiye adını taşıyan bir ulus devlete bıraktığı sorusu çağdaş tarih yazımında kesin olarak belirlenmemiştir (Tunaya, 1996: 12–14). Sözelimi Aykut Kansu, ilk baskısı 1995 yılında yapılan “1908 Devrimi” adlı önemli eserinde, yerleşik kabullerin dışına çıkan bir yorumla, Türkiye kelimesinin 23 Temmuz 1908'de ikinci defa ilân edilen Meşrutiyet rejimini benimseyen çevrelerce yaygınlaştırıldığını, bu tarihten itibaren “Osmanlı Devleti” tabirinin mutlak yetçisi muhaliflerin tekelinde kaldığını ileri sürmektedir (Kansu, 2002: xiv-xvi).

Gerçekten 1908'den sonra yayımlanan metinlerde “Türkiye” kelimesinin gerek coğrafi, gerekse siyasi anlamda hayli yaygın olarak kullanıldığı gözlemlenebilir. Ancak bize göre bu dönemde bu değişimi, doğrudan doğruya hanedan yerine ulus adını esas alan bir tercih olmaktan çok, politik terminolojideki Batılılaşma kapsamında yorumlamak daha doğru olacaktır. 14.-17. Yüzyıllar arasında Anadolu Türklerinin kendi ülkeleri ve kimliklerini Yakın Doğu-İslâm uygarlığının terminolojisine göre “Rûmî” olarak tanımlamalarına benzer şekilde (Kafadar, 2017) 19. Yüzyıl'dan itibaren Batı uygarlığı dairesine giren Osmanlı aydınları da 12. Yüzyıl'dan itibaren Selçuklu ve Osmanlı coğrafyasını “Turchia” ve “Turquie” olarak adlandıran Avrupalıların kullandığı terimi benimsemeyi tercih etmiş görünmektedirler (Özbaran, 2004: 89–121).

Sözelimi 1912 yılında basılan “Malumat-ı Ahlâkiye ve Medeniye” (Ahlâki ve Medeni Bilgiler) başlıklı ders kitabında, ülke ismi olarak Türkiye'nin kullanılmasına karşılık yurttaş kimliği olarak Osmanlı'nın kullanıldığı şu satırlar, Türkiye kelimesinin ders kitaplarına kadar geçmiş olmasına rağmen henüz imparatorluk anlayışına alternatif bir ulus devlet anlamı taşımadığını göstermektedir: *“Çocuklar, siz Türkiye toprağının bir parçasında oturuyorsunuz. Siz Osmanlısınız. Türkiye bizim vatanımızdır, güzel ve büyük bir memleketir.”* (Üstel, 2011: 100).

Türk ulus devletin kuruluş tarihine ilişkin daha yaygın bir görüş, Osmanlı İmparatorluğu'nun 16 Mart 1920'de İngilizlerin işgaliyle çöktüğü ve 23 Nisan 1920'de TBMM'nin Ankara'da toplanmasıyla yeni bir devletin doğduğu şeklindedir. Örneğin ilk basımı 1944 yılında yapılan “Kuvayı Milliye Ruhı” adlı eserinde Samet Ağaoğlu bu tezi ileri sürmüştür (Ağaoğlu, 1999: 27–45).

Ulus devletin bu meclisin faaliyette olduğu dönemde ortaya çıktığı doğru olmakla birlikte, Osmanlı imparatorluk anlayışı ve kimliğinin TBMM'nin açılışıyla eşzamanlı olarak ortadan kalktığını ileri sürmek tarihsel bakımdan isabetli görünmemektedir.

Öncelikle TBMM'nin kuruluşunda kendini 28 Ocak 1920'de Misak-ı Milli'yi kabul eden ve 11 Nisan 1920'de Sultan Vahdettin tarafından feshedilen son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın devamı olarak gördüğü, hatta ilk yasa olarak Meclis-i Mebusan'ın kapanmadan önceki son oturumunda görüşülen “ağnam resmi” (küçükbaş hayvan vergisi)'ni kabul ettiği bilinmektedir. İkinci olarak ise tıpkı 1908'i

izleyen yıllarda olduğu gibi 1920 sonrası dönemde de ülke ismi olarak Türkiye'den söz edilmesine karşın, yurttaş ve ulus unvanlarında “Osmanlı” ve “Osmanlı Milleti” tabirlerinin kullanılmaya devam edilmiştir. Örneğin Bursa Milletvekili Muhittin Baha Bey'in 25 Nisan 1920 tarihli konuşması şöyledir:

“Beyefendiler! Pekâla biliyorsunuz ki bizim hükümetimiz Osmanlı Hükümetidir. Bizim Hükümetimizi idare eden makam-ı celili hilâfet ve saltanattır. Binaenaleyh bir hükümet teşkil ediyor değiliz. Bizim heyetimiz heyet-i milliyedir, buraya gelmemiz bir hükümet teşkili için değil (...) hukuku mağsubesini (gasp edilen haklarını) müdafaa ve istirdad içindir. Binaenaleyh burada bir hükümet teşkili mevzubahs olamaz.” (Öztürk, 1968: 4).

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türk ulus devletine geçiş momentine ilişkin üçüncü bir görüş, TBMM'nin 1. İnönü Zaferi'nin ardından “Hakimiyet bilâkaydüşart milletindir” ifadesini taşıyan ilk anayasasını ilân ettiği 20 Ocak 1921 tarihine dikkat çekmektedir.

Bu teze göre Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun kabul edildiği zamana kadar Osmanlı Kanun-ı Esasisi'ne tabi olan TBMM, bir tür “Üçüncü Meşrutiyet” parlamentosu olarak görev yapmış (Goloğlu, 1970), ancak batı dillerinde “kurucu yasa” (constituiton) anlamına gelen yeni bir anayasanın hazırlanması ve bu anayasada ulusun egemenlik hakkı için kullanılan “kayıtsız şartsız” ifadesiyle yeni devletin doğuşu gerçekleşmiştir.

Kuşkusuz tıpkı TBMM'nin Ankara'da toplanması gibi ilk anayasasını hazırlaması da imparatorluktan ulus devlete geçiş yolunda atılan önemli bir adımdır. Ancak bu tarih de Osmanlı siyasal ve toplumsal kimliğinin nihai dönüşümüne işaret etmemektedir. Bunun temel kanıtlarından biri, İttihat ve Terakki Hükümeti'nin 1913 yılında aldığı bir kararla yurt çapında 30 Aralık tarihinde kutlanmasına karar verilen Osmanlı Devleti'nin kuruluş günü (yevm-i istiklâl-i Osmani)'nin 1921 yılı sonunda TBMM Hükümeti ve Milli Mücadele'yi destekleyen çevreler tarafından hâlen kutlanmakta olmasıdır (Yılmaz, 2009; Kandil, 2010).

Bu dönüşüm, ancak Kurtuluş Savaşı'nın askeri boyutunun zaferle sonuçlandığı 1922 sonbaharında, Lozan'da toplanacak barış konferansına İstanbul ve Ankara Hükümetleri'nin bir arada davet edilmesinin TBMM'de yarattığı infialin sonucu olarak gerçekleşecektir. Ancak 30 Ekim–1 Kasım tarihlerinde gerçekleşen devrime giden yolu görmek için öncelikle Milli Mücadele yıllarında Anadolu ve İstanbul arasındaki ilişkileri incelemek gerekmektedir.

2. KURTULUŞ SAVAŞI'NDA ANADOLU-İSTANBUL HÜKÜMETİ İLİŞKİLERİ

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'nın ardından, Osmanlı İmparatorluğu'nu savaşa sokmaktan sorumlu olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin as kadrosu yurdu terk etmiş, Nisan 1919'dan itibaren Damat Ferit Paşa'nın sadrazamlığı aracılığıyla hükümette etkin duruma geçen Hürriyet ve İtilâf Fırkası ise İttihatçıları en sert biçimde cezalandırarak Osmanlı saltanatı ile Büyük Britanya İmparatorluğu arasındaki geleneksel dostluğu diriltmeyi amaçlayan bir siyaset gütmüştür (Aksin, 1976: 195–202).

Bu dönemin en önemli gelişmelerinden biri, İttihat ve Terakki'nin eski üyelerinden olmakla beraber, partiyle olan bağlarının zaman içinde kopmuş olması nedeniyle Hürriyet ve İtilâf kabinesinin kara listesine girmeyen Anafartalar kahramanı Mustafa Kemal Paşa'nın 30 Nisan 1919 günü Samsun'daki 9. Ordu Müfettişliği'ne atanmasıdır.

İzmir'in Yunan Ordusu tarafından işgal edildiği 15 Mayıs 1919'dan dört gün sonra bu unvanla Samsun'a ayak basan Mustafa Kemal, 28 Mayıs ve 22 Haziran tarihlerinde Havza ve Amasya'dan yayımladığı

tamimlerle Ferit Paşa Hükümeti'nin siyasetine tamamen karşıt bir tavır alacak, bunun sonucunda Sultan Vahdettin'in 8 Temmuz 1919 tarihli iradesiyle görevinden azledilecektir (Akşin, 1976: 286-292).

Bu tarih kimi zaman Kurtuluş Savaşı'nı örgütleyen Anadolu Hareketi ile İstanbul'daki Osmanlı Hükümeti arasındaki kopuşun dönüm noktası olarak kabul edilir. Gerçekten izleyen yıllarda Atatürk'ün Mazhar Müfit Bey'e (Kansu) yazdığı notlardan, azil kararını izleyen 20 Temmuz gecesi ilk defa "zamanı gelince cumhuriyetin ilân edileceği"ni söylediği öğrenilmektedir (Jaeschke, 1989: 52).

Ne var ki Mustafa Kemal Paşa'nın bu idealinin gerçekleşebileceği tarihsel ve kurumsal şartların ortaya çıkabilmesi için henüz alınması gereken uzun bir yol vardır. 1919'un Temmuz ve Eylül aylarında toplanan Erzurum ve Sivas Kongreleri'nin, Ferit Paşa Hükümeti'nin bütün baltalama girişimlerine karşın yarattığı ulusal heyecan, bir yandan kamuoyunun Milli Mücadele'den yana dönmesine yol açarken, diğer yandan İstanbul'da da yeni hükümeti bu harekete sıcak bakan Ali Rıza Paşa'nın kurması sonucunu doğurmuştur. Bunun akabinde 18-20 Ekim 1919'da Salih Paşa aracılığıyla Kuva-yı Milliye ile temasa geçen Osmanlı Hükümeti, Kasım 1919'da, Meşrutiyet rejiminin öngördüğü biçimde yeni seçim kararı alacak, ancak İstanbul ve Anadolu arasındaki bu yumuşama 1919 yazında gündeme gelen "yeni devlet" ve "cumhuriyet" söylemlerini –bir süre için- devreden çıkaracaktır.

17 Şubat 1920'de ana çizgileri Sivas Kongresi tarafından belirlenen Misak-ı Milli'yi kabul eden son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı, 16 Mart 1920 tarihli İngiliz işgalinin ardından 11 Nisan 1920'de feshedilmiş, hemen ardından 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanan TBMM ise İstanbul'da Damat Ferit Paşa tarafından kurulan yeni hükümetle açık bir iç savaş (Akşin, 2000: 91-95) içine girmekle birlikte, kurumsal kimliğini Aralık 1908-Nisan 1920 tarihleri arasında faaliyet gösteren Meşrutiyet parlamentosundan ayırmamıştır. İzleyen iki yıl boyunca Ankara Hükümeti'nin, gerek 23 Temmuz'daki Meşrutiyet bayramlarını (Jaeschke, 1989: 113, 186), gerekse 30 Aralık tarihli Osmanlı İstiklâl Günü'nü (Sarıhan, 1996: 210–211) kutlama konusunda gösterdiği özen bu sürekliliğin örnekleri olarak gösterilebilir.

24 Mayıs 1920'de Mustafa Kemal Paşa hakkında çıkarılan idam kararından ve 10 Ağustos 1920 tarihinde Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından sorumlu olan Damat Ferit Paşa Hükümeti, Kuva-yı Milliye'nin Nisan 1920'de örgütlenen Hilafet Ordusu'na ve Kuva-yı İnzibatiye'ye karşı kazandığı zaferlerden sonra bütün saygınlığını yitirmiş olarak 17 Ekim 1920 tarihinde istifa etmiştir.

İstanbul Hükümeti'nin 21 Ekim 1920'de kurulan yeni hükümetinin sadrazamı Tefik Paşa ise, 5 Aralık 1920'de Bilecik'e gönderdiği İzzet ve Salih Paşalar aracılığıyla Mustafa Kemal Paşa ile yeniden temas kurmaya çalışmış ve 23 Şubat 1921'de toplanan Londra Konferansı'nda "Ülkenin gerçek temsilcileri onlardır" diyerek sözü Ankara heyetine bırakmış olmakla birlikte (Goloğlu, 1971: 107), sadrazamlık süresinin geri kalan bölümünde TBMM ile ancak inişli çıkışlı bir ilişki kurabilmiştir. Örneğin Anadolu için bir ölüm-kalım mücadelesi olan 23 Ağustos–13 Eylül 1921 tarihli Sakarya Meydan Muharebesi süresince Tefik Paşa kabinesinin tutumu, Ferit Paşa'nınki gibi bir baltalama şeklinde olmasa da çaresiz bir bekleyişten ibaret kalmıştır.

Bunun sonucunda Ankara'daki devrimci söylem yeniden güç kazanacaktır. Sözelimi 5 Kasım 1921 günü yerel yönetimler üzerinde yapılan görüşmelerde, Hüseyin Avni Bey (Ulaş) tarafından TBMM'nin de o zamana dek bir yurttaş kimliği olarak kullandığı "Osmanlı" unvanının "Türkiyeli" biçiminde değiştirilmesinin teklif edilmesi ve tartışmalar sonrasında Diyarbakır Mebusu Kadri Bey'in teklifiyle "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne mensup her fert" ifadesinin benimsenmesi bu yöndeki ciddi bir adım sayılabilir (TBMM, 1958: 70–72).

Buna karşılık Tefik Paşa Hükümeti de 15–21 Şubat 1922 tarihleri arasında İstanbul'u ziyaret eden TBMM Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk)'in Avrupa'da her iki hükümeti temsilen konuşma

teklifini geri çevirmiş (Sarıhan, 1996: 280), Sultan Vahdettin ise 20 Şubat günü Yusuf Kemal Bey'i sarayda kabulünde "Başında bulunduğu milletin fertlerinden biriyle görüşmekten hoşnut olduğunu" belirterek TBMM'nin kurumsal kimliğini tanımadığını ortaya koymuştur (Sarıhan, 1996: 278, 280).

Sarayın ve İstanbul Hükümeti'nin TBMM'ye karşı olan soğuk ve şüpheli tutumun sürdüğünün diğer kimi göstergeleri ise Osmanlı Dışişleri Bakanı İzzet Bey'in, TBMM Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşenk) ile aynı zaman aralığında (4 Mart-3 Nisan 1922) Paris ve Londra'da temaslarda bulunmasına karşılık, kendisiyle bir araya gelmemesi (Sarıhan, 1996: 359) ve Sultan Vahdettin'in 6 Nisan 1922'de İngiliz Yüksek Komiseri Rumbold'la yaptığı gizli bir görüşmede barışın İstanbul Hükümeti'yle yapılmasının iki tarafın da Ankara'dan kurtulmasına yarayacağını söylemesidir (Jaeschke, 1989: 178).

Bu tutuma yanıt olarak TBMM'nin de 8 Mayıs 1922 tarihli oturumunda pasaportlarda yer alan "Nam-ı Nami-i Hazret-i Padişahi" (Hazret-i Padişah'ın şanlı adına) ifadesini "TBMM Hükümeti adına" şeklinde değiştirdiği görülmektedir (Jaeschke, 1989: 180). Yine TBMM'nin resmi gazetesi olan Hâkimiyet-i Milliye'nin 16 Mayıs 1922'de "İhtilâl mi, İnkılâp mı?" başlığıyla yayımlanması ve Anadolu'da gerçekleşmekte olan hareketin bu kavramlardan her ikisini de kapsadığını belirtmesi rejim değişikliği yolundaki önemli bir gösterge sayılabilir (Sarıhan, 1996: 433).

1922 yazında saray ve TBMM arasında görece yumuşama olarak değerlendirilebilecek bir gelişme, 29 Temmuz günü, dört aydan beri Kuva-yı Milliye yanlısı üniversite öğrencileri tarafından sürdürülen boykotun bir yansıması olarak Sultan Vahdettin'in, Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nı destekleyen Ali Kemal, Cenap Şahabettin ve Rıza Tevfik gibi müderrisleri görevlerinden alarak, yerlerine Ali Reşat, Yahya Kemal ve İsmail Hakkı Bey gibi TBMM yanlısı simaları atmasıdır (Sarıhan, 1996: 554).

Ne var ki başlangıçta Ankara'ya el uzatır görünen bu adımdan birkaç gün sonra, 7 Ağustos 1922'de Sultan Vahdettin, İngiliz Yüksek Komiseri Horace Rumbold'a Prens Sami Bey aracılığı ilettiği bir notta, Mustafa Kemal Paşa'nın 5 Ağustos 1921 tarihinde üstlendiği Başkumandan unvanını yok sayarak, ordunun başında hâlen kendisinin bulunduğunu ve İstanbul'da bir bunalım çıkması durumunda Müttefikler ile beraber hareket edeceğini bildirmiştir (Akşin, 2000: 103).

Londra'nın Sakarya Zaferi'nden itibaren barış görüşmeleri için TBMM'yi muhatap aldığını bilen Rumbold ise üzerine "Hiçbir işlem yapmadım" ifadesini yazdığı notu 19 Ağustos'ta TBMM'nin Harbiye Vekâleti'ne ileticek, yazı 23 Eylül günü ise TBMM Hariciye Vekâleti'nin eline geçecektir (Sarıhan, 1996: 570).

Ancak kuşkusuz 1922'nin Ağustos ayında Ankara Hükümeti'ni meşgul eden başlıca konu Sultan ya da İstanbul Hükümeti'yle olan ilişkiler değildir. Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde aylardan beri hazırlanmakta olan Büyük Taarruz, 26 Ağustos 1922 sabahı gün ağırırken Kocatepe üzerinden atılan toplarla başlayacak, 30 Ağustos'ta kazanılan Dumlupınar Zaferi'nin ardından TBMM Orduları 9 Eylül'de İzmir'e gireceklerdir.

10 Eylül'de İstanbul'da bir bomba gibi patlayan zafer haberinin ardından sabaha kadar sürecek kutlamalar ve fener alayları başlamış, bu coşku karşısında Tevfik Paşa Hükümeti de bir telgrafla Mustafa Kemal Paşa'yı tebrik etmiştir. Bununla beraber Sultan Vahdettin kutlamada bulunmayı ısrarla reddetmektedir.

Nihayet 3 Ekim 1922 günü açılan Mudanya Konferansı'nda Sultan'ın ve hükümetinin temsilcisi bulunmayacaktır. TBMM temsilcisi İsmet Paşa'nın bütün Türkiye'yi temsilen konferansa katılımının ardından Reuters Haber Ajansı'nın padişahın çekilme olasılığını gündeme getirmesi üzerine Osmanlı Hariciye Nâzırı İzzet Paşa bu haberin bir tek kelimesinin bile doğru olmadığını belirtmiş, mütarekenin imzalanmasından sonra da görüşünü değiştirmemiştir (Sarıhan, 1996: 752).

Tevfik Paşa ise 10 Eylül'deki tebrik telgrafından sonra Mustafa Kemal Paşa ile ilk olarak 17 Ekim 1922 günü temasa geçmiştir. Osmanlı Başvekili, Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasından altı gün sonra Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği yazıda, bir ay sonra açılacak barış konferansına bir arada katılmayı teklif etmektedir. Mustafa Kemal Paşa ise kuruma değil kişiye hitap eden bu nota olumsuz bir karşılık verecektir.

Bu haberleşmeden iki gün sonra, TBMM temsilcisi Refet Paşa, Mudanya Mütarekesi hükümleri doğrultusunda Trakya'yı teslim almak üzere Gülcemal vapuru ile İstanbul Kabataş iskelesine çıkmış ve şehir 9 Eylül'dekine benzer bir bayram havası içine bürünmüştür. Paşa'yı iskelede karşılamaya gelenler arasında Sultan Vahdettin'in memuru Ali Nuri Bey ile Tevfik Paşa'nın yaveri Selahattin Bey de bulunmaktadır. Refet Paşa bu kişilere hitaben, halifelik makamına saygılarını sunduğunu belirtecek, ancak TBMM'nin İstanbul'daki hükümetin mevcudiyetini tanımadığını söyleyecektir (Aslan, 1991: 19).

İlk bakışta bu cümlelerden Ankara'nın Damat Ferit Paşa döneminde olduğu gibi hâlen sadece Babiâli Hükümeti'ni hedef almakta olduğu ve halife ile olan sorunun çözümünü barış konferansı sonrasına bıraktığı düşünülebilir. Ancak bu sözlerde dikkat edilmesi gereken daha önemli bir ayrıntı, iletilen saygının artık halifenin şahsına değil sadece kurumuna yönelik olmasıdır (Aslan, 1991: 20).

Nitekim Refet Paşa, 29 Ekim 1922 günü Sultan Vahdettin'le yaptığı görüşmede de TBMM'nin artık İstanbul'da bir sultan ve hükümet tanımadığını, halife olarak ise bir başka kişinin seçilmesinin düşünüldüğünü belirtecektir.

Aynı gün Tevfik Paşa, İtilâf Devletleri'nin Lozan'da toplanması kararlaştırılan konferans için TBMM ve İstanbul Hükümetleri'ne bir arada göndermiş oldukları 27 Ekim 1922 tarihli daveti gerekçe göstererek Mustafa Kemal Paşa'ya yeni bir telgraf göndermiştir. Türkiye yerine "Ankara Büyük Millet Meclisi'ne" hitabı taşıyan bu metnin Mustafa Kemal Paşa tarafından müzakere edilmek üzere TBMM'ye getirmesi, saltanatın hilafetten ayrılarak kaldırılmasının yanı sıra "Osmanlı Devleti" unvanının yerini "Türkiye Devleti"ne bırakmasıyla imparatorluktan ulus devlete geçişin resmileşmesi sonucunu da doğuracaktır.

3. 30 EKİM 1922 TBMM MÜZAKERELERİ

30 Ekim 1922 günü Mustafa Kemal Paşa'nın, meclise sunduğu "Sadrazam Tevfik" imzalı yeni telgraf metninin kısmen sadeleştirilmiş bir özeti şöyledir (Atatürk, 1970, III: 1238-1239):

"Ankara Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine,

Gayet müstaceldir

Konferansa Babiâli de, Büyük Millet Meclisi de davet olundu. Babiâli'nin katılmaması devletin altı asırdan fazla zamandan beri kurulmuş ve korunmuş olan, bütün İslâm âleminin alâkadâr olduğu tarihi hüviyetini silinmeye mahkûm etmek, Büyük Millet Meclisi'nin katılmaması ise cihanın hasret kalıp beklemediği sulhü akim bırakmaktır. Bu mühim mesuliyetleri elbette ne Babiâli ne Büyük Millet Meclisi üstlenir. Zaten Babiâli ile Büyük Millet Meclisi arasında hakiki bir ikilik tasavvur edilemeyeceği, her türlü ısrar ve baskıya karşı Sevr Muahedesi'nin onaylanmamasındaki direniş (...) ve bu meyanda gerçekleşen zaferin kazanılmasına elden geldiğince hizmet eden heyetimiz, Milli Hâkimiyet'i tahkim ve ispat suretiyle idari birliği sağlamak için müzakereye hazır olarak, harp mesaisinin kazançlı bir barış ile siyasi semerelerini elde etme vaktinde milletin gayretinden ayrı kalmayı ve bu sebeple birlikte sağlanması mümkün olan yüksek vatan menfaatlerinden tek bir parçasını bile kaybetmeyi asla uygun görmez. Ayrılık şöyle dursun, en ufak bir muhalefeti bile reva görmez. Hatta istilâyı kaldırma yolunda kılıçla cansiprâne çalışanları kendisine tercih eder. Binaenaeyh uyuşmazlık sebebiyle devlet ve milletin başına mazallahü taâla bir büyük musibet getirmek ve

*maddi manevi yardımlarına nâil olduğumuz âlem-i İslâm'ı üzmetten ise, yüksek vatan menfaati uğrunda birlik kurmak evvelce vacip ise bugün farz olmuştur. Şu hâlde hem memleketin istikbâli, hem de vatan bu-
kununun müdafaası hakkında müzakerede bulunulmak üzere Büyük Millet Meclisi'nce tayin olunacak bir
zâtın hususi talimat ile hemen gönderilmesi hassaten temenni edilir. Bu şık tensip buyurulmazsa heyetimiz-
den Ziya Paşa Hazretleri'nin oraya gönderileceği beyan edilir ve cevabın telgrafla bildirilmesi niyaz olunur*

Sadrazam Tevfik

Müzakerelerde ilk olarak Antalya Milletvekili Rasih Efendi (Kaplan), telgrafın başlığında yer alan “Ankara Büyük Millet Meclisi” ifadesine dikkat çekmekte ve “Türkiye” kelimesinin kullanılmama sebe-
bini sormaktadır. Rasih Efendi, bu ilk eleştirisinin ardından konuyu rejim sorununa getirmiş ve 1921
Anayasası'nı tanımamakta ısrar eden Tevfik Paşa Hükümetinin dayandığı 1876 Anayasası'nı bir “pa-
çavra” olarak nitelendirmiştir (TBMM, 1960: 271)

Aslında Türk modernleşme tarihinin önemli adımlarından biri olduğu bilinen bu anayasaya karşı,
aynı sürecin ürünü olan TBMM'de 1922 yılında böyle bir ifadenin kullanılması şaşırtıcı sayılabilir. An-
cak Rasih Efendi'nin Kanun-ı Esasi'yi küçümseme gerekçesi anayasanın siyasi iktidarı sınırlandırma bi-
çimi değil, metinde ülkeyi “malikâne” şeklinde nitelendiren ifadedir. Antalya Milletvekili, memalik ya
da malikâne olarak adlandırılan bir ülkede yurttaşların değil ancak kölelerin, demirbaş eşyaların, hatta
“mevaşi”nin (sürü hayvanlarının) söz konusu olabileceğini ileri sürmektedir (TBMM, 1960: 272).

Rasih Efendi'nin eleştirisinin ikinci boyutu ise Babîali Hükümeti'nin dayandığı saltanat makamı-
nın seçim değil veraset usulüne dayanmasıdır. Üstelik yurda ihanet suçu bile sultanı bu makamda otur-
maktan men edememektedir:

*“Arkadaşlar! Şunu da hatırlatmak isterim ki vâris, malûmuâliniz meczup da olsa vâris olur, cahil de
olsa vâris olur, ahmak olsa da vâris olur ve yalnız şunu düşünemiyorduk ki (...) o makamı fuzuli olarak,
tufeyli olarak işgal edenin canı ve hain olacağını bilemiyorduk (...) Halife Ordusu namıyla Müslümanlara
mezalim icra etti ve kendisi; bu propaganda düşmanlar tarafından devam ettiği müddetçe bir beyanname
ile olsun “Yunan ordusu neden Halife ordusu oluyor?” demek cesaret ve cüretini gösteremiyordu.”* (TBMM,
1960: 272)

Bu ifadelerin, Mustafa Kemal Paşa'nın saltanatın kaldırıldığı 1 Kasım 1922'de Sultan Vahdettin hak-
kında kullanacağı “canı ve hain” sıfatlarından iki gün önce meclis kürsüsünde söylenmiş olması mani-
dardır. Ancak bundan daha dikkat çekici bir konuşma, TBMM'de Mustafa Kemal Paşa'ya muhalefet
etmek için kurulmuş olan İkinci Grup'un lideri Hüseyin Avni Bey tarafından yapılacaktır.

Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni (Ulaş), nutkuna, tarihi felâketlerimizi saymanın cilt cilt kitap
gerektireceğini söyleyerek başladıktan sonra sözlerini şöyle sürdürmektedir:

*“Türkiye Büyük Millet Meclisi, halkı, mazideki sisteme isyan etmiştir. Bizim felaketlerimize, düşman-
larımızdan ziyade, takibolunan yollar sebebolmuştur, bizi o yollar yıkmıştır. Efendiler her halde bu felâket-
lerden ibret alarak gözümüzü açtık. Bir inkılâba doğru gidiyoruz.”* (TBMM, 1960: 273).

Tevfik Paşa'nın telgrafına yanıt olarak TBMM'de, üstelik Mustafa Kemal Paşa'ya muhalefetiyle ta-
nınan bir milletvekili tarafından yapılan bu ilk uzun konuşmada “inkılâp” isteğine yer verilmiş olması,
Türk devrim tarihinin demokratik çerçevesini göstermesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Hüseyin Avni Bey, sözlerinin devamında, Tevfik Paşa'nın “Konferansa Babîali de, Büyük Millet
Meclisi de davet olundu” cümlesini ele almakta ve mesleği olan avukatlıktan gelen bir hazırcevaplıkla,
Babîali'nin Lozan'dan önce Sevr Konferansı'na da davet edildiğini, ancak o günlerde TBMM temsil-
cilerini kimsenin aramamış olduğunu hatırlatmaktadır. Bu cümlenin üzerine araya giren Diyarbakır

Milletvekili Hacı Şükrü Bey (Altındağ) de, benzer bir iğneleyicilikle, “Arıyordu ama Malta’ya göndermek için arıyordu” diyecektir.

Hüseyin Avni Bey, bir sonraki adımda, Tevfik Paşa’nın telgrafında değinilen hilafet hakları konusunu irdelemekte ve Sultan Vahdettin’in bu haklarını düşünüyor olması durumunda Sevr Antlaşması okunurken ayağa kalkmaması gerektiğini “bacacı kırılıydı da keşke o halife de lütfen ayağa kalkmasaydı. Bacakları kırılıydı” sözleriyle dile getirmektedir (TBMM, 1960. 274).

Hüseyin Avni Bey’in dikkat çektiği üçüncü konu, Tevfik Paşa’nın İstanbul ve Ankara arasında hakiki bir ikilik olmadığı yönündeki iddiasıdır. Avni Bey’in bu iddiaya “Evet, yalnız Bolu hadisesi vardır. Konya hadisesi vardır” şeklinde verdiği cevap, TBMM tutanaklarında “handeler” şeklinde ifade bulan gülüşmelere yol açmış, bazı milletvekilleri de buna Yozgat hadiselerini eklemişlerdir.

Buradan sonra artık meclisteki iki rakip grubun temsilcileri arasında karşılıklı latifelerle sürececek olan konuşmasında Hüseyin Avni Bey, ecdadının ve kendisinin altı yüz seneden beri beş vakit padişah adına dua etmiş olduğunu belirtmekte (burada “dualarını geri al” sesleri yükselecektir) ancak bunu altı yüz yıldır milletin uyuyor olmasına, ülkede irfanın bulunmamasına bağlamaktadır.

Hüseyin Avni Bey, Tevfik Paşa’nın Sevr Antlaşması’nı imzalamamış olmasına ise “O mührü kimden almıştır?” sorusuyla karşılık vermektedir. Hüseyin Avni’ye göre o mühürler (padişah mühürleri), halkın mülkünün mâlikâne gibi tagallüp ve tagassüp edilmesi (zorlanması ve gasp edilmesi) sonucunda kullanılan cinayet mühürleridir. (TBMM, 1960: 274)

Bu cümleler, Mustafa Kemal Paşa’nın 1 Kasım 1922’de “Osmanoğulları’nın Türk ulusunun egemenlik hakkına el koyduklarını ve bu tasallutlarını altı yüz yıl boyunca devam ettirdiklerine” ilişkin sözlerinin, kendisinden iki gün önce, üstelik kendisine muhalefet eden bir milletvekili tarafından hemen hemen aynı içerikle kullanılmış olduğunu göstermesi bakımından son derece büyük önem taşımaktadır.

Hüseyin Avni Bey, dikkat çekici nutkunun devamında, İstanbul Hükümeti’nin kendisini “hilafet makamının koruyucusu” olarak tanıtışını ele almakta ve bu iddiaya “Türkiye Büyük Millet Meclisi her şeyi nefsinde cem etmiş ve o emaneti de muhafaza etmektedir” yanıtını vermektedir (TBMM, 1960: 275).

Bilindiği üzere, halifeliğin TBMM’nin manevi kişiliğinde mündemiç olduğu tezi saltanatın değil hilafetin kaldırıldığı 3 Mart 1924 tarihinde (henüz “devletin dini İslâm’dır” maddesinin anayasadan çıkarılmamış olmasına dayanılarak) ifade edilecek ve bu maddede özellikle hilafetin bir şahıs tarafından üstlenilme durumu hedef alınacaktır (Tanör, 2004: 287). Bu görüşün de daha 30 Ekim 1922’de Hüseyin Avni Bey tarafından dile getirilmesi, üstelik muhalif gruptan diğer arkadaşları arasında gözle görünür bir tepki yaratmaması, laik bir devlet düzenine giden yolda atılmış önemli bir adımdır.

Bununla beraber, buraya kadar Birinci Grup’la tam bir görüş birliği içine girmiş Hüseyin Avni Bey, Mustafa Kemal Paşa’ya karşı uzun zamandır devam eden muhalefetinden de vazgeçmeyerek, Başkomutan’ı Tevfik Paşa’nın 17 Ekim tarihli telgrafına cevap vermiş olmasından dolayı eleştirmeyi unutmamıştır. Buna karşılık Mustafa Kemal Paşa resmi mahiyette bir cevap vermediğini, sadece arabulucuya kısa bir açıklama yaptığını söyleyecek, Hüseyin Avni Bey ise mecliste saray ve Babıâli’ye karşı oluşan birlik havasını şu sözlerle pekiştirecektir:

“Şayanı şükrandır, teşekkür ederim Paşa Hazretleri. Bunu demeseydiniz daha iyi olurdu, o bile tenezzül Paşa Hazretleri. Hiç yapmıyaydınız daha iyiydi. (Handeler) Bir köylünün telgrafına her türlü cevap vermeyi hürmetle tebci ederim. Fakat, kendilerine böyle bir sıfat verip de resmi mahiyette telgraf çeken adamlara cevap vermeye Riyaset mezun değildir, tarafımdan. (Handeler)” (TBMM, 1960: 276).

II. Grup liderinin TBMM Başkanı'nı İstanbul'a verilecek cevaplara izinli saymayan ve gülüşmelerle dinlenen bu konuşmasından sonra kürsüye Diyarbakır Millektvekili ve Nafia (Bayındırlık) Bakanı Fevzi Bey (Pirinççioğlu) çıkmıştır.

Fevzi Bey'in, "İstanbul'dan gelen kâğıt" karşısında hissettiği heyecan ve öfkeye yönelik ifadesine ilk destek, "Sinek mideyi ne kadar bulandırırsa bunun da o kadar ehemmiyeti vardır" sözleriyle Muş Milletvekili Hacı Ahmed Efendi'den gelmiştir (TBMM, 1960: 277). Bunun ardından Feyzi Bey, Hüseyin Avni Bey'in halifelğin bir kişide değil kurumda temsil edilmesi gerektiği yönündeki imasını daha açık şekilde dile getirecek, üstelik saltanatın hâlihazırda tarihe karışmış sayıldığını ileri sürecektir:

"Yoksa o hak (hilâfet) şahsiyette değil, Meclisin mâneviyetindedir. Bugün millet artık Osmanlı Saltanatını tarihe karışmış farz ediyor, millet artık Osmanlı Saltanatını tanımıyor, doğrudan doğruya milletin saltanatını tanıyor." (TBMM, 1960: 277)

Üçüncü sırada söz alan Kırşehir Milletvekili Yahya Galip Bey (Kargı) ise, ilk iki nutukla saray ve İstanbul Hükümeti'ne karşı kabarmış olan öfkeyi daha da alevlendirerek Tevfik Paşa'nın telgrafına şaşırmadığını, çünkü "Halife denilen o herifle" kim iletişim kurarsa mutlaka "insanlıktan çıkacağını" (tecerrüt edeceğini) ileri sürmüştür. Nutuk sırasında kullanılan "halife denilen o herif" ifadesi üzerine meclisten "kahrolsun" sesleri yükselmiş, devamında Yahya Galip Bey'in yine Vahdettin hakkında kullandığı "veled-i gayri meşru" ifadesi ise bravo sesleri ve alkışlarla destek bulmuştur (TBMM, 1960: 277).

Hakkâri Milletvekili Mazhar Müfit Bey ise "dilim dönmüyor" diyerek, adı Arapça'da "dinin birliği" anlamına gelen Sultan Vahdettin'i "dinin vahameti" anlamına gelen "Vahimeddin Efendi" şeklinde anmaktadır (TBMM, 1960: 278). Bu hitap üzerine Bolu Milletvekili Tunalı Hilmi Bey "Efendi kelimesi büyüktür, geri alınız" itirazında bulunacak, Müfit Bey ise okuma yazma bilen herkese efendi dendiğini hatırlatarak, önce bir kanun yapıp bunu kaldırmak gerektiğini belirtecektir (TBMM, 1960: 278).

Mazhar Müfit Bey'in Sadrazam'ın telgrafında alaya aldığı bir başka nokta ise İstanbul ve Anadolu'nun birliğinin üç yıl önce vacip iken şimdi farz olduğunun ileri sürülmesidir. Bu birliğin asıl üç sene önce farz iken şimdi vacip olduğunu belirten Müfit Bey'in sözleri, meclisten "zait oldu" (gereksiz hâle geldi) karşılığını alacaktır (TBMM, 1960: 279).

Yine Mazhar Müfit Bey'e göre İstanbul Hükümeti temsilcilerinin Lozan Konferansı'na bir arada katılma istekleri, annelerinin gittiği her düğüne ya da eğlenceye kendilerini de götürmelerini isteyen "arısız ve terbiyesiz" çocukların durumuna benzemektedir (TBMM, 1960: 279).

Mazhar Müfit'in, sürekli olarak "handeler"le karşılık bulan konuşması, Tevfik Paşa'ya irticalen söylediği bir maniyle son bulmuştur: "Babiâli Sadrazamı. Telgrafını gördüm. Kahkahalarla güldüm. Mührü müeyyedemi (sağlam mührümü) basarım, seni mahkeme kapısına asarım." (TBMM, 1960: 279).

Beşinci uzun konuşmayı yapmak için kürsüye çıkan kişi ise, ileriki yıllarda Mustafa Kemal Paşa'yla yolları ayrılmış olduğu için günümüzde gelenekçi ya da muhafazakâr bir sima olarak tanınmakta olan Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'dır.

İstanbul Hükümeti temsilcilerini İstiklâl Savaşı'nın karşısına dikilen kötü ruhlara (ervâh-ı habise), Damat Ferit ve Tevfik Paşaları ise birbiri ardına sahneye inen Karagöz kukllarına benzeten Karabekir Paşa, oturum sırasında ilk kez bu kimselerin İstiklâl Mahkemeleri'ne sevkini gündeme getirmiş, hatta TBMM'nin bir işaretiyle İstanbul ahâlisinin bu kimseleri "ayakları altında çiğnemeyi" beklediğini ileri sürmüştür (TBMM, 1960: 280).

Ancak Karabekir'in konuşmasınının Türk devrim tarihçiliği açısından çok daha ilginç olan yanı, hilâfetin İslâm âlemi üzerindeki nüfuzunu öne süren Tevfik Paşa'ya karşı, I. Dünya Savaşı'nda halife

tarafından ilân edilen cihadın hiçbir işe yaramadığını belirtmesi ve henüz saltanat bile ortadan kalkmamışken hilâfeti bir tartışma konusu hâline getirmesidir:

“Harbi Umumi’de cihad ilân edilmiş iken, kendi şahsıma ve kumandan olarak söylüyorum, gerek Çanakkale’de, gerek Irak’da mütemadiyen İslâm askeriyle harbettim. (Maalesef sesleri) Halbuki bugün İstiklâl Muharebesi’ni yaparken ve aleyhimize bir cihad fetvası çıkarmış iken Şark’ta İslâm kardeşlerimle en yakın temasta idim. Onlar ilk ellerini bize, Anadolu milletine uzatmışlar ve İstanbul Hükümeti’ni tel’ine etmişlerdir (lânetlemişlerdir). Demek oluyor ki, oradan çıkan cihad fetvalarının değil, milletin birliğinin, milletin ruhundan doğan azim(in) kıymeti vardır.” (TBMM, 1960: 280)

Müzakerelerde söz alan bir diğer ünlü isim ise, yine Atatürk’e olan muhalefetiyle tanınan, hatta 2 Aralık 1922’de vereceği bir kanun teklifiyle Türkiye’nin o günkü sınırları dışında kalan yerlerde doğanlara seçim hakkı tanınmamasını talep ederek Gazi’yi siyaset dışına itmek isteyen (Atatürk, 1970: II, 723–726) Mersin Milletvekili Salâhaddin Bey’dir.

Salâhaddin Bey’in sözlerinde diğer milletvekillerinde görülene benzer bir heyecan bulunmamakla beraber saltanatın ve Osmanlı Hükümeti’nin devamına yönelik açık bir ısrara da rastlanmamaktadır.

Kayıtlara göre, Tevfik Paşa’nın telgrafını resmî niteliği olmayan, şahsa yönelik bir temenniden ibaret görerek cevapsız bırakmayı öneren Salâhaddin Bey’e karşı, adı zikredilmeyen bir milletvekilinin “(Onlar) Hain-i vatandır. Tecrim edilmeleri (cezalandırılmaları) gerekir” şeklindeki sözleri işitilmiştir (TBMM, 1960: 282). Salâhaddin Bey bu sözler karşısında bile savunmaya geçme gereği duymayacak, sadece istiklâl ve kuvvetin fiilen ele geçirilmesinden sonra onun da zamanının geleceğini söylemekle yetinecektir (TBMM, 1960: 283).

Ne var ki Salâhaddin Bey’in fazla soğuk ve heyecansız bulunan bu sözleri Kırşehir Milletvekili Müfid Efendi (Kurtluoğlu) gibi ateşli konuşmacıları tatmin etmemiş görünmektedir.

Müfid Efendi kürsüye çıkışında, Hıyanet-i Vataniye Kanunu’ndan yargılanması gereken kişilerin “değil hükümetlerini, şahsiyetlerini bile” tanımamak gerektiğini ileri sürecek (TBMM, 1960: 284), ardından İstanbul’la girişilecek resmi temasların 1921 Anayasası’nda egemenliği kayıtsız şartsız millete verilmesiyle çeliştiğine dikkat çekecektir. Konuşmanın bu anından itibaren Cumhuriyet, “lâfzıyla değilse de ruhuyla” kendisini bütünüyle göstermektedir:

“Evet efendiler hâkimiyet bilâkaydüşart bizdedir, diye Teşkilâtı Esasiye Kanunumuzda bir madde vardır. O hâkimiyet doğrudan doğruya hiçbir kimsenin emir ve iradesine tâbi olmamak ve hiçbir kimsenin tağallüp ve saltanatını kabul etmemek için yapılmış bir maddedir.” (TBMM, 1960: 285).

Müfid Efendi’nin ulus ve yasa egemenliğini, kişilerin keyfi buyruk ve istençlerinin karşısı olarak konumlandırılan bu konuşması, sadece hükümdarsız bir rejimi değil, aynı zamanda ilkesel bir tahakküm karşıtlığını (non-dominance) içeren ideolojik cumhuriyetçiliğin kapsamında değerlendirilebilir (Pettit, 1998: 43-48).

Nitekim sözlerinin geldiği yerin yeni rejime bir isim verme sorununu da beraberinde getirdiğini sezen Müfid Efendi, “Eğerçi (hükümet) şeklimiz hakkında bir karar vermek lâzım gelirse o kararı da yine bu millet verir” diyecek, ancak meclisten yükselen “Vermiştir” sesleri karşısında “Onun burada şimdi şu müzakerede mevzuubahis edilmesi caiz değildir” diyerek Cumhuriyet için ilk inisiyatifi almayı uygun görmeyecektir (TBMM, 1960: 285).

Müzakerelerin bu anından itibaren, Milli Mücadele’nin “ağır topları” olan Başbakan Rauf (Orbay), Eski Batı Cephesi Komutanı Ali Fuat (Cebesoy) ve İçişleri Bakanı Fethi (Okyar) sahneye çıkmaktadır.

İlk ikisi 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı, üçüncüsü ise 1930'da Serbest Fırka'yı kurmuş olmaları nedeniyle resmi tarih yazımının periferisinde kalan bu milletvekillerinin saltanat ve ulusal egemenlik konusundaki görüşleri aslında Mustafa Kemal Paşa'nınkinden farklı değildir.

İlk olarak kürsüye çıkan İcra Vekilleri Heyeti Reisi (Başbakan) Rauf Bey, sözlerine “İstanbul'da mevki-i işgalde hırsla oturan” kimselerin Mütareke'nin ardından yaptıkları ilk icraatın “Hâkimiyet-i Milliyeyi temsil eden yegâne teşkilât-ı milleti derhâl ve bilâkanun (kanundışı biçimde) feshetmek” olduğunu belirtmektedir (TBMM, 1960: 285).

Anlaşılabileceği gibi Rauf Bey'in sözünü ettiği olay, Sultan Vahdettin'in 21 Aralık 1918'de Meclis-i Mebusan'ı feshedişidir. Saltanatın yıkılışının arifesinde TBMM Başvekili'nin Osmanlı parlamentosunun kurumsal kimliğini saltanattan ayırarak “ulusal egemenliği temsil eden yegâne millet teşkilâtı” olarak yüceltmiş olması ise Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türk modernleşmesindeki devamlılık vurgusunu göstermesi bakımından anlamlıdır.

Bir sonraki sırada söz alan Ali Fuat Paşa ise daha açık konuşmaktadır. Ali Fuat Paşa'ya göre Milli Mücadele'nin başlangıcından itibaren TBMM'nin iki düşmanı olmuştur. Bunlardan birincisi “hariçteki düşman”, ikincisi ise “İstanbul'daki düşman”dır. Paşa, İstanbul'daki düşmanı hiçbir ayırım yapmadan “Padişah, Saray ve Babiâli” olarak tarif edecek, bu sözlerin üzerine İstanbul Milletvekili Neşet Bey (Özercan) araya girerek “Hepsinin de Allah belâsını versin” diyecektir (TBMM, 1960: 286). Ali Fuat Paşa'ya göre dış düşman cephedeki süngülerle def edildiği hâlde İstanbul'daki düşmanın entrikalarını durdurmak bir türlü mümkün olmamıştır. Şu hâlde barış konferansı öncesinde yapılması gereken şey “düşmanların sonuncusunu da hâletmek”tir. (TBMM, 1960: 286).

Dâhiliye Vekili Fethi Bey ise üç yıldan beri bütün bir “cihan-ı husumet”e karşı “Türkiye Milleti'nin” bütün haklarını TBMM savunmuşken Osmanlı Hükümeti'nin hâlen konferansa gelmek istemesindeki garipliğe dikkat çekmektedir. Fethi Bey'in, Babiâli'nin bu konferansa katılmaması durumunda devletin “altı asırlık hüviyetinin” çökeceği iddiasında olduğunu söylemesi üzerine Diyarbakır Milletvekili Hacı Şükrü Bey (Altındağ) “Yerin dibine batsın!” diyecek, Maraş Milletvekili Hasib Bey ise “Biz ölürken onlar baloya gidiyordu” eklemesinde bulunacaktır (TBMM, 1960: 286-287).

Fethi Bey'den sonra kürsüye çıkan Erzurum Milletvekili Nusrat Efendi ise kendisinden önce söz alan bütün milletvekillerine şair Ebulûla (el-Maari)'ye ait bir beyitle karşılık vermektedir: “Lekad eşma'te”. Ölülerle konuşulamayacağını anlamına gelen bu beyitten sonra “Biz kabristanda mıyız?” diye soran Nusrat Efendi, “Babiâli ölmüş, saray ölmüş, Bilâdi Ad ve Semûd'a münkalib olmuştur” demektedir (TBMM, 1960: 287).

Osmanlı sarayı ve hükümetini, günahları yüzünden helâk edilen Ad ve Semud kavimlerine benzetilen bu sözler mecliste “bravo” ve “yaşa” sesleriyle destek bulmaktadır. Bunun üzerine Nusrat Efendi'nin ölülerin neden hâlâ muhatap alındığını sorması üzerine meclisten yükselen cevap ise “İyi defnedememişler” şeklindedir (TBMM, 1960: 287).

Nusrat Efendi'nin konuşmasının siyasal bakımdan bütün bu nüktelerden çok daha önemli olan bir diğer bölümü, zaten artık kesinleşmiş görünen “Halife'nin hâlli” konusunu “Hilâfet'in hâlli” (Halifelik kurumuna son verilmesi) biçiminde ifade etmesi ve müzakereler içinde ilk olarak, hilâfetin artık “milletin ve Müslümanlar başına belâ olduğunu” dile getirmesidir:

“Ancak; zatı ulyalarından (yüksek kişiliklerinizden) meselei muhafassali hilâfetin halli zamanı gelmiş midir, gelmemiş midir? Bunu sizden istifsar ediyorum (...) Hilâfet; vakit vakit aleti siyaset olmuş, hattâ bundan 300 sene evvelisine gelinceye kadar Asya'da siyasetler fırka münazeati, mezhep ve din şeklinde tecelli

etmiştir (...) Tarihi İslâm dikkatle tetkik olunursa, hilâfeti sabihadan (dört halifeden) sonra bu imamet, bu milletin Müslümanların başına bir belâ olmuştur.” (TBMM, 1960: 287-288).

Nusrat Efendi'nin bu sözleri Diyarbakır Milletvekili Hacı Şükrü Bey'in "Belâdır belâ" şeklindeki onayıyla desteklenecek, ayrıca önemli bir bölümü din adamlarından oluşan meclisten "bravo" sesleri yükselecektir.

İstanbul'a verilecek yanıtla ilişkin takrirlerin okunmadan önce kürsüye çıkan son kişi ise Türkiye'yi Lozan Konferansı'nda baş delege olarak temsil edecek olan Dışişleri Bakanı İsmet Paşa (İnönü)'dür.

Sözlerine, eş anlamlı olarak bir arada kullandığı "Türkiye Milleti" ya da "Türk Milleti" ile barış masasına oturulabilmesi için Türkiye'nin sadece "meşru ve hakiki temsilcilerini" muhatap almanın gerektiğini belirterek başlayan İsmet Paşa, konuşmanın devamında telgraf sahiplerini "sulhü tehir (geciktirme), milletin ıstırabını temdit ve tezyid etmek (uzatmak ve arttırmak)"le suçlamaktadır.

İsmet Paşa'ya göre bütün yurttan TBMM yönetiminin kurulmasına kadar, işgal altındaki bölgelerde hüküm süren yönetimler, "ancak mahalli idareyi tanzim edecek bir takım heyetler" olarak kabul edilebilir. Bu sözlerinden Paşa'nın 16 Mart 1920 sonrası Osmanlı Hükümeti'ni, 1918-1920 yılları arasında ortaya çıkan kongre iktidarlarına denk statüde gördüğü anlaşılmaktadır (Tanör, 2016: 204-230).

Müzakerelerde yirmi ikinci sırada söz alan İsmet Paşa'dan sonra TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın "Daha söz alan arkadaşlarımız vardır" demesine karşın meclisten "Müzakere kâfi" sözleri yükselmiş, bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa da takrirlerin okunmasına geçilmesini istemiştir.

4. HAZIRLANAN TAKRİRLERİN GÖRÜŞÜLMESİ

TBMM'de İstanbul Hükümeti'ne verilecek yanıt için hazırlanan takrirlerin sayısı on ikidir. Bu takrirler arasında "şeytandan daha şeni" olduğu belirtilen Sultan Vahdettin ve hükümetinin bütün Müslümanlar tarafından taşlanmasını isteyecek kadar ileri gidenler bulunduğu gibi (Diyarbakır Mebusu Hacı Şükrü'nün takriri), İstanbul'daki yönetimin yok sayılmasıyla günlük konulara geçilmesini talep edenler de vardır (II. Grup'un 14 imzalı takriri) (TBMM, 1960: 291).

Ancak aralarında Mustafa Kemal (Atatürk), Kâzım Karabekir, Ali Fethi (Okyar), Dr. Adnan (Adıvar), Yunus Nadi (Abaloğlu), Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Celâl Nuri (İleri) ve Dersim Mebusu Diyarbakır Mebusu'nun da bulunduğu 78 milletvekilinin imzasını toplayan en geniş kapsamlı takrir, Sinop Milletvekili Dr. Rıza Nur tarafından hazırlanmıştır.

Birkaç asırdan beri Saray ve Babiâli'nin "cehalet ve sefaleti" yüzünden büyük felaketler geçiren Türk ulusunun, nihayet ölüm çukuruna defnedilmek üzereyken Ankara'da hem dış düşmanlara hem de saray ve Babiâli'ye karşı isyan ederek kurtuluşa erdiğini belirten takrir, 1921 Anayasası'nın ilgili maddelerine işaret ederek, o zamandan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun "münhedim olduğunu" ve yerini "yeni ve milli bir Türkiye Devleti"ne bıraktığını ilân etmektedir (TBMM, 1960: 292-293).

Takrirden yeni devletin kuruluş hedefini saray ve çevresinin sefahatini yerine "halkın ve köylünün saadetini tekeffül" olarak açıklayan bölüm ise Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nde yer alan "mutluluğunu arama hakkı" (pursuit of happiness) vurgusunu andırmaktadır (Aktan& Vural, 2003: 86):

"Millet eski (otokrat) Hükümeti şahsiye ve Saray halkı ve etrafının sefaheti esası üzerine müessas bir saltanat yerine asıl halk kitlelerinin ve köylünün hukukunu himaye ve saadetini tekeffül eden bir Halk Hükümeti idaresi tesis ve vaz'etmiştir." (TBMM, 1960: 293).

Altı maddelik takririn bir diğer önemli özelliği ise çağdaş devrim tarihi yazınında 1 Kasım 1922 Devrimi'ni tanımlamak için kullanılan "saltanatın kaldırılması" olgusunu ancak dördüncü sırada ele

almasıdır. Metinde bir amaçtan çok sonuç olarak vurgulanan bu olgudan önce, ilk üç maddede, Osmanlı İmparatorluğu'nun yerini Türkiye adlı bir ulus devletinin aldığı ve ulusal sınırlar dâhilinde bu devletin eskisinin “yegâne varisi” olduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla Lozan Antlaşması'nın uluslararası düzeyde tanıdığı yeni Türk devletinin doğuşu ve Osmanlı mirasını üstlenişini olgularının da burada belirlendiği görülmektedir:

“1. Osmanlı İmparatorluğu otokrasi sistemiyle beraber munkariz olmuştur.

2. Türkiye Devleti namiyle genç, dinç, Millî Halk Hükümeti esasları üzerine müesses Büyük Millet Meclisi Hükümeti teşekkül etmiştir.

3. Yeni Türkiye Hükümeti munkariz Osmanlı İmparatorluğu yerine kaim olup onun hududu millî dâhilinde yegâne vârisidir.” (TBMM, 1960: 293).

Takririn dikkat çekici olan son maddesi ise hilâfet makamının yabancıların elinden kurtarılacağına yinelenmesine karşın, bu unvanın Osmanlı'na bırakılacağına yönelik bir eklemenin yapılmamasıdır. Bunun üzerine söz alan II. Grup lideri Hüseyin Avni Bey, Rıza Nur'un teklifinin bir kanun layihası (yasa tasarısı) niteliği taşıdığını ve Layiha Encümeni'ne havale edilmesi gerektiğini belirtecektir.

TBMM Başkanı Mustafa Kemal ise Encümen'in devreye sokulmasından önce Padişah ve İstanbul Hükümeti hakkında yasal işlem yapılması konusunu meclisin oyuna sunmuş, öneri oy çokluğuyla kabul edildiği hâlde Mersin Milletvekili Salâhaddin Bey'in “Esas kabul edilmemiştir” sözleriyle, Birinci ve İkinci Grup arasında oluşan olumlu hava yerini yeniden gerginliğe bırakmıştır (TBMM, 1960: 295).

Müzakerelerin bundan sonraki bölümü Türk devrim tarihi bakımından bir hayli ilginç ve anlamlıdır. Zira takriri eleştiren ve değiştirilmesini isteyen kişi, 1920–1923 yılları arasında faaliyette olan ilk TBMM'de Mustafa Kemal Paşa'yı en açık dille eleştiren Hüseyin Avni Bey iken, takririn sahibi ve savunucusu ise yurtdışına çıktığı 1926'dan itibaren Mustafa Kemal Paşa'ya yalnızca eleştiri değil, aynı zamanda birçok iftira ve hakaret yöneltecek olan Dr. Rıza Nur'dur (Özakman, 2016).

Hüseyin Avni Bey'in takririn anayasayla ilişkisinin yeterinde açık olmadığını ileri sürmesi üzerine söz alan Rıza Nur, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun birinci maddesinin tamamen aşıkardığını belirtmekte ve egemenliğin padişahattan alınıp millete verilmesiyle konunun kapandığını söylemektedir.

Bu sözlerin ardından Kırşehir Milletvekili Yahya Galip (Kargı), “Öyledir. Kâinat biliyor bunu” eklemesinde bulunacak, Gelibolu Milletvekili Celâl Nur (İleri) ise “Devletin ismi de değişmiştir” diyecektir (TBMM, 1960: 295).

Devletin isim değiştirmesi ifadesi, ilk bakışta takririn ilk iki maddesine yer alan “yeni bir devletin kuruluşu” olgusuyla çelişir gibi görünse de yeniden söz alan Rıza Nur'un şu sözleri, yeni devletin, düşünsel temelleriyle değil, ancak hukuki ve kurumsal varlığıyla kendisinden önceki Selçuklu ve Osmanlı tarihlerini sürdürdüğünü göstermektedir:

“Altı yüz senelik bir hukuku saltanattan bahsediyorlar. Hayır efendiler öyle değil. Tarihi iyi tetkik ediniz. Altı yüz senelik bir hukuku saltanat yok. Dokuz yüz senelik bir hukuku millet vardır ve dokuz yüz seneden ziyade burada bir Türkiye Devleti vardı (...) iptida (öncelikle) Selçuk Hükümdariyle başlamıştır. O hanedanı saltanat munkariz olmuştur. Onun yerine Osmanlı Hanedanı Saltanatı kaim olmuştur. Bugün de o munkariz olmuştur. Millet kendi hükümetini kurmuştur. (Bravo sadaları, alkışlar) Resmen Türkiye Devleti bu demektir, başka bir şey yoktur, bu takrir bunu tavzihten ibarettir.” (TBMM, 1960: 296).

Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Kasım günü mecliste vereceği nutukta Türk tarihine yapacağı geniş atıfları önceleyen bu sözler, TBMM'nin büyük çoğunluğunda alkışlarla karşılanmış, Ankara Milletvekili Hacı Mustafa Efendi ve -1926'da Gazi'ye suikast düzenleyecek olan- Lâzistan Milletvekili Ziya Hurşit gibi muhalifler ise itirazlarını esas değil usul noktasında toplamışlardır (TBMM, 1960: 296-297).

Nihayet üç saati aşan müzakereler sonunda verilen 136 oya 132'sinin tavrı kabul etmesine karşılık, yetersayı için 25 oya daha ihtiyaç bulunması nedeniyle Mustafa Kemal Paşa oturumu ertesi güne ertelemek istemiş, ancak o gün toplantı olmamasının hatırlatılması üzerine devrimin gerçekleşmesi 1 Kasım 1922 Çarşamba gününe kalmıştır (TBMM, 1960: 297).

5. 1 KASIM 1922 DEVRİMİ VE YANSIMALARI

1 Kasım 1922 Devrimi, dönemin aydın kamuoyu için bir sürpriz niteliği taşımamıştır. Meclis tutanaklarına göre 30 Ekim tarihli müzakereler akşam 8.47'ye kadar sürmüş olduğu hâlde, Ögüt Gazetesi'nin 31 Ekim Salı sabahı basılan sayısı "Osmanlı İmparatorluğu çökmüş, yerine milli halk hükümeti kurulmuştur" başlığını taşımaktadır. Rıza Nur ve 132 milletvekilinin imzasını taşıyan tavrın özeti aynı gün TBMM'nin sesi olan Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nde yer bulmuş, Yenigün Gazetesi ise haberi, Babiâli ve Saray'ın son entrikası karşısında meclisin nihai kararını vermeye hazırlandığı ifadesiyle sunmuştur (Sarıhan, 1996: 789).

Hicri takvimle mevlit kandilinden bir gün öncesine rastlayan 1 Kasım tarihli oturumda yaptığı konuşmada Mustafa Kemal Paşa, hilâfetin saltanattan ayrılabilir olduğunu göstermek amacıyla İslâm ve Türk tarihine yönelik geniş açıklamalara yer verecektir (Atatürk, 1970: III, 1240 – 1247).

Gazi'nin konuşmasında dikkat çeken bir diğer yön ise yeni devletin benimsemiş olduğu Türkiye adını tarihteki Türk devletlerine doğru genişletme yolu tutmasıdır. Örneğin Gök Türk Devleti'ni tanımlamak için kullandığı ifade, "*Bin beş yüz sene evvel Orta Asya'da kurulan muazzam Türkiye Devleti*", Melikşah dönemindeki Büyük Selçuklu Sultanlığı için kullandığı isim ise "*Türkiye Selçuk Devleti*"dir (Atatürk, 1970: III, 1245–1246).

Kimi zaman Mustafa Kemal Paşa'nın uzak Türk tarihine olan yönelişinin, toplumsal bellekte Osmanlı'nın tuttuğu yeri küçültmek ve yeni Türk Devleti ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki devamlılık ilişkisini önemsizleştirme amacı taşıdığı sürülür.

1 Kasım günü Mustafa Kemal Paşa, gerçekten Osmanlı Devleti'nin dayandığı kişisel yönetim (hükümet-i şahsiye) anlayışını hedef almış ve bu anlayışın son temsilcisi olarak gördüğü Sultan Vahdettin'i bir "hain", "şuursuz" ve "idraksiz" olarak nitelendirmiştir. Bununla beraber Mustafa Kemal Paşa'nın Osmanlı Devleti'nden kurumsal ve tarihsel mirasını reddettiğini ileri sürmek mümkün değildir. Zira konuşmasının Sultan Vahdettin'e yönelik en sert suçlamaları içeren bölümünde bile Osmanlı İmparatorluğu için kullandığı ifade "Türkiye Devleti"dir:

"Türkiye Devletinin istiklâline hatime veren, Türkiye halkının hayatını, namusunu, şerefini imha eden, Türkiyenin idam kararını ayağa kalkarak bütün endamile kabul etmek istidadında kim olabilir? (Vahdettin, Vahdettin sadaları, gürültüler..) Maattessüf bu milletin hükümdar diye, sultan diye, padişah diye, halife diye başında bulundurduğu Vahdettin.. (Allah kahretsin sadaları) (...) Vahdettin bu hareketle kendini öldürdü ve temsil eylediği şekli idarenin indirasını zarurî kıldı." (Atatürk, 1970: III, 1249).

Bu ateşli konuşmanın ardından oluşan gergin ortamda, Lâzistan Mebusu Ziya Hurşit ve Mersin Milletvekili Salâhaddin Bey'in ısrarlarıyla, TBMM'de Rıza Nur ve Hüseyin Avni Bey tarafından hazırlanan iki ayrı tasarının yalnız Kanun-ı Esasi ve Hariciye değil, aynı zamanda Şer'îye Encümeni'nin yer alacağı bir karma komisyonda incelenmesine karar verilecektir.

İşte Mustafa Kemal Paşa'nın, ileriki yıllarda, kimi çevrelerce serbest ve demokratik tartışma yoluyla çözülemeyen sorunların güçlü liderlerin iradeleriyle nasıl kolayca ortadan kaldırılabilceğine örnek olarak gösterilmek istenen, "Hâkimiyet ve saltanat hiç kimse tarafından hiç kimseye, ilim icabıdır diye

münakaşayla müzakere ile verilmez” sözleri, aslında ulusal iradenin temsilcisi olan TBMM’ye değil, bu iradeyi sınırlandıran bir üst komisyonun temsilcilerine karşı söylenmiştir.

Kuşkusuz çağdaş demokrasilerde, çoğunluk kararlarını denetleyecek ve sınırlandıracak hukuki kurumların varlığı en az parlamentoların varlığı kadar önemlidir. Ancak bireysel vicdana ait olan din ve inanç konularını bir siyasi denetim aracı olarak gören Şeriye Encümeni ile modern dünyada kişisel dokunulmazlık haklarını gözetmek üzere oluşturulan hukuk kurumlarını aynı nitelikte saymaya olanak yoktur.

Bu durumda Mustafa Kemal Paşa’nın, Şeriye Encümeni’nin ayak diremesi karşısında TBMM iradesini yansıtan bu sözleri bir demokratik devrim konuşması olarak kabul edilmelidir.

Devrimin cumhuriyet rejimi ile olan ilişkisi ise Babıâli Hükümeti’nin son bulunduğu günden itibaren iç ve dış basında dile getirilmiştir. Örneğin 4 Kasım tarihli ulusal gazetelerin Lichfield Ajansı’ndan aktardıkları bir haber, “Türkiye Cumhuriyet oluyor. Osmanlı Devleti unvanı Türkiye Devleti unvanına dönüştü. Bu, matbuat tarafından Türkiye’de cumhuriyet ilânı mahiyetinde anlaşılıyor” sözlerine yer verirken, ünlü gazeteci Hüseyin Cahit (Yalçın) da 6 Kasım tarihli başyazısında “Bugün Cumhuriyet idaresine geçerken meşrutiyet idaresinden dersler çıkaralım” ifadesini kullanacaktır (Sarıhan, 1996: 804–808).

SONUÇ

1908 Devrimi’nin ardından basında ve kamuoyunda “Devlet-i Osmaniye” unvanının yerini almakla birlikte, bu unvanın yanı sıra kullanılmaya başlanan “Türkiye Devleti” adı, son Osmanlı Meclis-i Mebusanı’nın feshinden sonra Ankara’da toplanan Büyük Millet Meclisi tarafından resmileştirilmiş, 20 Ocak 1921’de kabul edilen yeni anayasa ise egemenliğin kayıtsız şartsız ulusa ait olduğunu ilân etmekle beraber, Osmanlı saltanatının geleceği konusunu açıklığa kavuşturmamıştır.

Sakarya Zaferi’nden Büyük Taarruz’a kadar geçen uzun bekleyiş döneminde, Nahiyeler Kanunu’nda bir uyruk adı olarak kullanılan “Her Osmanlı” deyiminin “TBMM Hükümeti’ne mensup her fert” şeklinde değiştirilmesi ve pasaportlardaki “Hazret-i Padişah nâmına” tabirinin yerini “TBMM Hükümeti adına” ifadesinin alması yaklaşmakta olan devrimin önemli göstergeleri arasındadır.

Ancak Batı Anadolu ve Trakya’nın düşman işgalinden kurtuluşunun 1922 sonbaharında gerçekleşmesine koşut olarak, imparatorluktan ulus devlete geçişin asıl kırılma noktası da TBMM’nin 1 Kasım 1922’de çıkardığı 308 numaralı kararla gerçekleşmiştir.

Her ne kadar 29 Ekim 1923’e dek kimi çevreler cumhuriyet unvanını kullanmaktan geri durmuş, hatta “Saltanat-ı Osmaniye” deyiminin yerini alan “Saltanat-ı Milliye” unvanını tamamen Türkiye’ye özgü bir yönetim şekli olarak görmüşlerse de resmileşen “Türkiye Devleti” adının yeni bir ulus devlete işaret ettiği Lozan Konferansı açılmadan bütün dış dünya tarafından anlaşılmıştır.

Yerleşik Türk devrim tarihi anlatısında, saltanatın kaldırılması birkaç temel olgu çerçevesinde ele alınmaktadır. Bunlardan biri, Sultan Vahdettin’in ilk olarak bu devrim sırasında Atatürk tarafından “cani ve hain” olarak nitelendirilmiş olmasıdır. Atatürk, ardından Vahdettin’e yönelik suçlamasını Osmanlı hanedanı’nın geçmişine yöneltecek ve bu hanedanın altı yüz yıldan beri Türk Milleti’nin haklarını gasp etmiş olduğunu söyleyecektir.

Anlatıda yer tutan bir diğer iddia, yurdun kurtuluşunda önemli bir rol üstlenmiş olan ilk TBMM’nin taşıdığı aşırı muhafazakâr karakterdir. Buna göre meclisin genel tutumu, cumhuriyetin ilânı ve halifeliğin kaldırılması bir yana, saltanata son verilmesi karşısında bile son derece aleyhte olmuş, devrim ancak Atatürk’ün “bazı kafaların kesilebileceği” uyarısında bulunmasıyla gerçekleşebilmiştir.

30 Ekim 1922 tarihli TBMM Müzakereleri üzerine yapılan bu araştırma, ister olumsuzlayıcı, ister eleştirel yönde olsun, Türk Devrimi ve demokrasi rejimini birbirine karşıt olarak konumlandıran bu anlayışı yanlışlamaktadır.

Örneğin Sultan Vahdettin'in hain ya da işbirlikçi olması, Atatürk'ten önce Antalya Milletvekili Rashi Efendi (Kaplan)'nin konuşmasında dile getirilmiş ve bu iddia oturma boyunca tepki değil destekle karşılanmıştır.

Yine Osmanlı padişahlarının halkın mülküne zorla el koyduğu ("tagallüp ve tagassüp ettiği") iddiası, TBMM'de II. Grup'un lideri olan ve bu dönemde Gâzi'nin bir numaralı muhalifi olarak tanınan Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey (Ulaş)'e aittir.

Milli Mücadele'de yabancıların yanı sıra Osmanlı Hükümeti'nin de Ankara'nın düşmanları arasında yer aldığı tezi, iki yıl sonra muhafazakâr olarak tanınan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na katılacak olan Ali Fuat Paşa (Cebesoy) tarafından ileri sürülmüş; hilâfetin ne I. Dünya Savaşı'nda dışarıya, ne de Milli Mücadele'de içeriye karşı hiçbir nüfuzunun olmadığı görüşü ise Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın başkanlığını yapacak olan Kâzım Karabekir tarafından dile getirilmiştir.

Bunların dışında, Cumhuriyet dönemi tarihçiliğini önceleyecek biçimde, bu topraklarda Osmanlı Hanedanı'nın altı yüz yıllık hakların değil, Türk Ulusu'nun dokuz yüz yıllık haklarının söz konusu olduğunu ileri süren milletvekili, ileriki yıllarda bozuşmalarının ardından, Atatürk'e en büyük suçlama ve hakaretleri yöneltmiş olan Rıza Nur'dur.

Son olarak, ikinci dönem TBMM tarafından ilân edilecek olan cumhuriyet rejiminin, yine bu müzakerelerde, Kırşehir Milletvekili Müfit Efendi (Kurtoğlu) tarafından "şeklimiz hakkında bir karar verilecekse onu da bu millet verir" sözleriyle ima edildiği, hilâfetin kaldırılmasının ise, bu kurumun ilk dört halifeden sonra "Müslümanların başına belâ olduğu" sözleriyle Erzurum Milletvekili Nusrat Efendi (Mehmet Nusrat Sun) hazırlandığı görülmektedir.

Atatürk, çeşitli konuşmalarında, yaptığı devrimlerin şahsının değil ulusun eseri olduğunu, bir kurucu önder olarak kendisinin, halkın ve aydınların uzun yıllardır özlemini çektikleri "teceddüt" (yenileşme) hareketlerini hayata geçirdiğini ifade etmiştir. TBMM'nin ulusal iradenin başlıca temsilcisi olduğu göz önüne alındığında, 1 Kasım Devrimi'nin ardındaki 30 Ekim 1922 tarihli müzakereler, bu saptamayı doğrular niteliktedir.

KAYNAKLAR

- Ağaoğlu, S. (1999), *Kuva-yı Milliye Ruhu*, Kaynak Yayınları,, İstanbul.
- Akşin, S. (1976), *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Akşin, S. (2000), “*Siyasal Tarih (1908-1923)*”, Türkiye Tarihi, c. 4., Çağdaş Türkiye 1908-1980, Yay. Yön: Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul, ss. 27-122.
- Aktan, C., Vural, İ.Yaşar (2003), *Özgürlük Bildirgeleri*, Çizgi Kitabevi, Konya.
- Aslan, B. (1991), *Refet Paşa ve İşgalden Kurtulacak İstanbul’un İdaresi Meselesi*, T.C. Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum.
- Atatürk, K. (1970), *Nutuk, I-III*, MEB Basımevi, Ankara.
- Atatürk, K. (2006), *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, I-III*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- Goloğlu, M. (1970), *Üçüncü Meşrutiyet*, Başnur Matbaası, İstanbul.
- Gologlu, M. (1971), *Cumhuriyet’e Doğru (1921-1922)*, Başnur Matbaası, İstanbul.
- Jaeschke, G. (1989), *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Kafadar, C. (2007), *Kendine Ait Bir Roma, Diyar-ı Rum’da Kültürel Coğrafya ve Kimlik Üzerine*, Metis Yayınları.
- Kandil, İ. (2010), *Türk Basınında Osmanlı Bağımsızlık Günü Kutlamaları*, T.C. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Kansu, A. (2002), *1908 Devrimi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Özakman, T. (2009), *Dr. Rıza Nur Dosyası*, Bilgi Yayınevi, İstanbul.
- Özbaran, S. (2004), *Bir Osmanlı Kimliği, 14. Yüzyıl’da Rum/Rumî Aidiyet ve İmgeleri*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Öztürk, K. (1968), *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları*, Ak Yayınları, İstanbul.
- Pettit, P. (1998), *Cumhuriyet: Bir Özgürlük ve Yönetim Teorisi*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Sarıhan, Z. (1996), *Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Tanör, B. (2004), *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Tanör, B. (2016), *Türkiye’de Kongre İktidarları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

- TBMM (1958), *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: Üstel, F. (2011), Makbul Vatandaşın Peşinde, II. I, İctima Senesi: 2*, TBMM Matbaası, Ankara. *Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi, İletişim Yayınları, İstanbul.*
- TBMM (1960), *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: İletişim Yayınları, İstanbul.*
- TBMM (1960), *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: İletişim Yayınları, İstanbul.*
- Tunaya (1996), *Hürriyet'in İlânı*, Arba Yayınları, İstanbul.
- Yılmaz, M.S. (2009), “*Kastamonu'da İstiklâl-i Osmani Günü Kutlamaları*”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, c. 6, s. 3, ss. 82-102.